

**В Інституті підготовки кадрів державної служби зайнятості України
5–7 липня 2012 року**

**відбувся короткотерміновий семінар для директорів регіональних центрів зайнятості
“Актуальні питання діяльності державної служби зайнятості
на етапі удосконалення законодавства про зайнятість та розвитку ринку праці”**

Програмою семінару були передбачені лекції та тематичні дискусії з розвитку ринку праці в контексті соціальної політики України та європейської інтеграції, загроз та викликів XXI століття, розгляд основних положень законодавства про засади запобігання та протидії корупції, питання практичного застосування Законів України “Про доступ до публічної інформації” та “Про захист персональних даних”. У семінарі взяли участь: директор Державного центру зайнятості **П. Петрашко**; ректор Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України **О. Могильний**; директор Інституту демографії та соціальних досліджень **Е. Лібанова**; завідувач кафедри представництва інтересів громадян і держави у суді Національної академії прокуратури України **Т. Мироненко**; заступник голови Державної служби України з питань захисту персональних даних **В. Козак**; заступник директора Департаменту інформації та комунікацій з громадськістю, начальник управління забезпечення доступу до публічної інформації Секретаріату Кабінету Міністрів України **Р. Стадник** та інші.

У рамках дискусій учасники семінару обговорили правові аспекти нової редакції Закону України “Про зайнятість населення”, результати неформального професійного навчання та опитування роботодавців у системі прогнозування розвитку ринку праці в професійному розрізі, підвищення ефективності надання клієнтам центрів зайнятості та центрів професійно-технічної освіти державної служби зайнятості державних соціальних гарантій, результати переходу центрів зайнятості на роботу за новими стандартами та впровадження Єдиної технології обслуговування клієнтів служби зайнятості.

Редколегія пропонує увазі читачів виклад виступів деяких учасників семінару.

Е.М. Лібанова,
*академік НАН України,
директор Інституту демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України*

**Проблеми розвитку ринку праці
в контексті соціальної політики України,
загроз та викликів XXI століття**

Основні напрями трансформації глобального ринку праці в першій половині XXI сторіччя. Ми маємо усвідомити: двадцять перше сторіччя – це буде сторіччя конкуренції не за нафту, не за газ, і скоріш за все не за питну воду, тому що вже розроблено технології опріснення й інших можливостей використання води, а тотальної конкуренції за робочу силу. І це вже проявляється. Причин тут дві: стрімкий процес старіння населення і депопуляція населення провідних в економічному сенсі країн. Якщо сьогодні за темпами депопуляції Україна – серед лідерів у Європі, то вже через десять років фахівці ООН впевнено прогнозують перше місце Німеччині. А ви прекрасно розумієте, що таке економіка Німеччини для Європи.

Чи можна залагодити чимось процесам старіння і депопуляції? Думаю, що ні. Тому що перша і головна причина обох цих явищ – низький рівень народжуваності. Для того щоб покоління дітей бодай чисельно замістило

покоління батьків, то сто пересічних жінок мають народжувати десь 213 дітей. У жодній країні Європи нема навіть двохсот, а в Україні сьогодні – 145. І всі сподівання на те, що нас буде через п'ять, чи через десять, чи через п'ятдесят років знов 50 мільйонів, можуть базуватися тільки на одному: активна імміграційна політика, тобто активне залучення сюди населення з інших країн. Те саме, що роблять сьогодні економічно розвинені країни. Коли вони доволі широко відкривають свої ринки праці для мешканців інших країн, то це є не просто їхнє бажання, не прагнення зекономити трошки на соціальному пакеті – це чітке розуміння необхідності забезпечити економіку робочою силою. Власне кажучи, Україна вже один раз переживала подібний період, у 2006–2007 рр., коли робочої сили не вистачало на великих заводах. Коли її не вистачає на маленьких підприємствах – це одна справа, коли її не вистачає на великих заводах, то це спричиняє доволі серйозні ситуації, і доволі швидко. Тому я абсолютно переконана, що тотальна конкуренція за робочу силу і посилення значущості міграційних процесів – це те, що нас неминуче чекатиме в найближчі 50 років.

Далі. Буде посилюватися *нерівномірність розвитку окремих країн*. Коли ми говоримо про те, що багаті стають багатшими, а бідні – біднішими, то це стосується не тільки і навіть не стільки різних верств населення однієї країни, скільки передовсім різних країн. Попри всі зусилля, які реалізують міжнародні структури, насамперед ООН,

Світовий банк і Міжнародний валютний фонд, подолати або навіть зменшити оцю прірву не вдається. За всіма параметрами, які ми досліджуємо, за якістю життя, припустімо, різниця між, скажімо, скандинавськими країнами і країнами субсахарського регіону поглиблюється (та навіть можна взяти не субсахарський регіон – просто там найгірша ситуація). З другого боку, це зумовлює значною мірою нерівноправність громадян різних країн у доступі до зайнятості, до повного соціального пакета. Знайти робоче місце вони можуть, навіть в економічно розвинених країнах, а отримати в повному розмірі ту винагороду, яку отримують постійні мешканці цієї країни, їм не вдається. І як не намагаються боротися з цим явищем, а оця нерівноправність не зменшується. Найкраще, що вигадали фахівці, – це розвиток циркулярної, тобто зворотної міграції (про це ми будемо говорити далі).

Структурні зрушення в зайнятості. Перехід країн, принаймні економічно розвинених, на постіндустріальний рівень вимагає адекватних зрушень у структурі зайнятості: зрушень у галузевій структурі, у професійній, в освітній. І в цьому сенсі треба думати, що може зробити Україна, які галузі в економіці їй треба розвивати задля того, щоб сформувати ту структуру зайнятості, яка відповідатиме сучасним вимогам.

Підвищення рівня освіти, кваліфікації та конкурентоспроможності робочої сили країн, що розвиваються. Через те що все більше мешканців з країн так званого третього світу отримують доступ до освіти в розвинених країнах, через те що уряди країн, які розвиваються, розуміють необхідність стимулювати освіту своєї молоді в найкращих університетах світу (ви бачите передовсім досвід Китаю та Індії), то рівень освіти і кваліфікації їх робочої сили, безперечно, підвищується. І тут виникає посилення оцієї дилеми: з одного боку, вони наближаються за рівнем освіти, кваліфікації, підприємливості до тих країн, де вони навчаються; а з другого – вони ще менше мають прав на те, щоб їхні кваліфікація і компетентність були адекватно оцінені.

Спрощення переміщень. Глобальний ринок праці фактично вже охопив весь світ. Сьогодні вже не варто говорити тільки про ринок праці шенгенської зони, вже можна говорити принаймні про трансєвропейський ринок праці. Окрему позицію в цьому сенсі займають традиційні країни імміграції, такі як США, Канада, Австралія, інші країни Нового світу. І ми маємо розуміти, що не можемо втримати своїх людей в Україні, – хіба що залізну завісу поставити. Свобода переміщень і надалі спонукатиме їх виїжджати, якщо вони вважатимуть, що їм там краще. Це – реальність.

І, нарешті, останнє, на що б я хотіла звернути увагу і що може бути козиром для України і таких країн, як ми, – це *розвиток аутсорсингу*. Я розумію всі претензії, які мають до такої системи, скажімо, представники податкових адміністрацій, фінансових відомств. Та, на моє переконання, це один із тих шляхів, які дадуть змогу витягти Україну, тим більше що в нас є в цьому сенсі дуже вагомий козирі.

Чим визначаються ризики розвитку українського ринку праці? Перше – це *низька продуктивність праці*. А якщо вона низька, то звідки візьметься висока зарплата і все інше? Низька заробітна плата значною мірою є наслідком низької продуктивності праці. І що особливо неприємне для нас – дуже низьке співвідношення між заробітною платою в Україні і в сусідніх країнах. У відносному вимірі це відставання зменшується, а в абсо-

лютному зростає. Ви прекрасно розумієте, що таке 2% зростання заробітної плати, скажімо, в Польщі і 10% – в Україні. Зрозуміло, що в абсолютному вимірі більше дають ті 2%. І попри те що ми зменшуємо своє відставання у відносному вимірі, – це непогано, якби не одне “але”: в абсолютному вимірі ми все ще більше відстаємо. А людей же не відсотки цікавлять, їх цікавить, скільки можна заробити тут і скільки можна заробити в Польщі, Чехії, я вже не кажу про Голландію абощо.

Структура зайнятості, що не відповідає сучасній постіндустріальній економіці. У нас величезна зайнятість у сільському господарстві. До того ж там дуже часто працюють люди, які мають значно вищий рівень освіти, ніж потребує ця робота. Безперечно, це посилює їхнє прагнення кудись поїхати. А те, що називається сором’язливо найпростіша професія, а людською мовою – некваліфікована робоча сила, – це не відповідає не те що постіндустріальній економіці, а навіть індустріальній.

Тінізація трудових відносин. Це стосується як зайнятості, так і заробітків, і в будь-якому випадку ситуація вкрай неприємна.

У нас *викривлена структура соціальних видатків*. Люди, які сплачують внески – чи то податкові, чи то страхові, мають розраховувати на те, що отримають адекватні цим внескам послуги.

І, нарешті, останнє – останнє за переліком, але, я думаю, найважливіше в контексті соціальних ризиків, які очікують український ринок праці і які сьогодні він переживає, – це *масова впевненість у несправедливості соціальної нерівності*. Соціальна нерівність взагалі річ дуже неприємна. І коли вона надвисока, це завжди викликає серйозні соціальні негаразди. Але в Україні це все в багато разів посилюється тим, що основна маса людей переконана в тому, що ця соціальна нерівність необґрунтована. Якщо, скажімо, на Заході багатство асоціюють з освітою, з удачею, – як кажуть, вчасно опинився в потрібному місці в потрібний час, то в нас, як свідчать результати соціологічних опитувань, абсолютно інша ситуація.

Динаміка структури зайнятості. За десять років (2010 р. порівняно з 2000 р.) загальна чисельність зайнятих у нас, якщо вилучити найпростіші професії, тобто залишити більш-менш кваліфіковану робочу силу, скоротилася більш ніж на мільйон осіб. Максимальне зростання (1,2 млн. осіб) відбулося за найпростішими професіями, жодна професійна група так не зросла. І, відповідно, частка зайнятих некваліфікованою працею порівняно з 2000 р. (це – базовий рік, перший рік, коли ми вибралися з трансформаційної кризи) збільшилася з 18 до 24%.

Тепер по галузях. Де ми маємо зростання? В торгівлі. Непогано начебто, та, по-перше, це порівняння не з 90-м роком, а з 2000-м, коли основні трансформаційні зрушення вже відбулися. І після цього в нас головне зростання відбувається в торгівлі. А по-друге, якби там справді працювали кваліфіковані фахівці, це була б одна ситуація. У нас менеджерами з продажу працюють люди не дуже кваліфіковані, а про тих зайнятих у торгівлі, які стоять на базарах, я думаю, не треба взагалі багато говорити.

На 1 млн. осіб зменшилась зайнятість у промисловості, на 1,3 млн. – у сільському господарстві. Останнє якраз непогано, тому що жодна країна, навіть зорієнтована на сільськогосподарське виробництво, не може витримати

таку високу зайнятість у сільському господарстві, як у нас. Сільське господарство – менш продуктивне, менш ефективне, більш трудомістке, менш оплачуване і т. д., але така зайнятість, як в Україні, – це значно більше, ніж в Аргентині, ніж в Канаді – там, де сільське господарство справді потужний чинник економічного розвитку. Я не буду говорити про решту галузей – решта коливань не такі значні. Виняток, можливо, становлять операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг і надання послуг підприємцям. Але це стосується сервісу, і це природний рух, ми можемо з ним погоджуватися чи не погоджуватися – тут важко щось змінити.

Тепер про **наслідки низьких легальних заробітних плат**. Тут є плюси, є й мінуси.

Про плюси (їх мало, то я почну з них). Перше – це низький рівень безробіття. Робоча сила дешева, можна залучити більше людей. Тому рівень безробіття низький, як про це йдеться в класичних підручниках з макроекономіки. Що б ми не казали про високі нарахування на заробітну плату, питома вага витрат на робочу силу в операційних витратах з реалізації продукції становить 10 чи 8%.

І друга позитивна риса, яка може подобатися, а може й ні, але як би там не було, коли робоча сила дешева і достатньо якісна, тоді економіка є більш конкурентною. Мені дуже це не подобається, це не той шлях, яким, я вважаю, треба йти. Але дешева робоча сила справді сприяє певному поліпшенню в плані конкурентності економіки країни на світовому ринку. Оце всі плюси.

Тепер про мінуси. Перший мінус – це наявність численних вакансій, на які попиту нема і не було навіть під час кризи. Люди не хочуть туди йти, тому що зарплата, яку їм пропонують, у підсумку менша, ніж те, що вони отримують загалом від центрів зайнятості як допомогу по безробіттю, як субсидію на оплату комунальних послуг. А якщо сюди додати вільний час, а отже й можливість підробляти, із чим ми погано вміємо боротися, то цілком зрозуміло...

Друге. Через те що заробітні плати низькі, що в нас існує таке ганебне явище, як бідність працюючих, через те що народження другої дитини (попри ці справді шалені виплати, які отримує при цьому сім'я) є основним чинником бідності (підкреслюю: основний чинник бідності в Україні – це не безробіття, а народження другої дитини; ми дослідження ведемо з 1999 р. – нічого не змінилося), дуже значна частина населення, навіть працюючого, потребує на соціальну підтримку держави. Це не виправдано збільшує її зобов'язання.

Третє. У нас немає розвинутої системи страхування. Причому я маю на увазі не тільки загальнообов'язкове страхування і взагалі не тільки соціальне страхування. Скажіть, будь-ласка, чому повені на Закарпатті призводять до того, що держава має виділяти мільйони з бюджету для підтримки постраждалих? Тому, що люди не застраховані. Я вже не кажу, яка там "хитра" система. Можна було б трошки спростити. Але сьогодні, через те що заробітні плати низькі, через те що люди дбають про задоволення сьогоднішніх потреб, вони просто не можуть серйозно думати про майбутнє і відкладати частину споживання. Тобто, страхування в нас не розвивається. І я дуже боюся запровадження сьогодні медичного страхування, запровадження другого рівня пенсійного страхування, тому що не бачу, як це буде реалізовано. А нема страхування – нема страхових коштів,

нема відповідних фінансових інструментів. Виникає замкнене коло.

Далі. Масштабний виїзд населення за кордон. Я не хочу говорити про все, що ми втрачаємо. Тільки одне: ми сьогодні готуємо дуже багато робочої сили за бюджетні кошти. Замість того, щоб ці люди йшли на український ринок праці й ефективно працювали, компенсуючи ці витрати, вони їдуть і працюють на наших конкурентів.

Наступне. Що відбувається в освіті й охороні здоров'я (це ті галузі, які найбільше стосуються кожного):

погіршення якості кадрового потенціалу. Ви прекрасно знаєте, особливо хто із західних областей, скільки виїжджає за кордон лікарів і медичних сестер. Скільки їх ми не готуємо – нема відповідної підготовленої робочої сили. Це означає, що ми не можемо отримати якісну медичну допомогу, навіть коли є гроші;

поширення неофіційних платежів (хабарництва). Я цілком переконана, що в лікувальних та навчальних закладах – це ті самі корупційні платежі, які є в державній службі. Медична сестра в місті Києві отримує зарплату – тисячу двісті гривень. На це прожити неможливо, й вона підробляє як може. Я не хочу сказати, що раніше в лікувальних установах хабарництва не було, але, по-перше, воно не мало таких масштабів, по-друге, трохи інша була ситуація: тоді платили за якісно надану послугу, а тепер за те, щоб взагалі її надавали. Тоді теж було не дуже-то красиво, але все ж таки це не те, що зараз. Більше того, як розповідають німецькі колеги, через наших іммігрантів і в них тепер лікарі чекають "віддяки" в конвертах;

поширення "додаткових" платних послуг; обмеження доступу до якісних освітніх і медичних послуг.

Тепер – що відбувається в реальному секторі економіки. У структурі операційних витрат частка витрат на оплату праці (разом з відрахуваннями) – близько 9%. Нема мотивації ані роботодавців запроваджувати нові сучасні технології, ані найманих працівників нормально працювати.

Наслідки масштабної тінізації трудових відносин, зокрема зарплат. Я спробувала таке замкнене коло показати: низькі заробітні плати – низькі податкові надходження, відповідно й низькі соціальні внески. Відповідно нема коштів у місцевих бюджетах (а ви знаєте, що основне джерело формування місцевих бюджетів – це прибутковий податок) і у фондах соціального страхування, передовсім у Пенсійному фонді. Нема коштів у бюджетах – відповідно низька заробітна плата в бюджетній сфері, низька пенсія, відсутність належного фінансування соціальної сфери, зокрема житлово-комунального господарства, благоустрою, освіти, медицини тощо. Оце все замикається на правовому нігілізмі і відсутності будь-якого прагнення чесно виконувати свої фінансові зобов'язання, а вони в усіх нас є.

Динаміка заробітної плати. Зростання заробітної плати в промисловості є наслідком не зростання мінімальної заробітної плати, а зростання заробітної плати в бюджетній сфері: підняли зарплату в бюджетній сфері – пішло там підвищення. А підвищення зарплати в бюджетній сфері – це не тільки витрати. Це й надходження, тому що відразу відбувається адекватне підвищення заробітної плати в інших секторах економіки, що дає певні наслідки.

Різниця в оплаті праці в Україні та інших країнах – головний чинник масштабної трудової міграції українців. У нас міграція є у двох напрямках: Європа і

Росія (у Сполучені Штати і в Канаду небагато їдуть). Оця міграція принципово різна. Якщо до Росії їдуть на умовах циркулярної міграції, тобто поїхала людина, попрацювала півроку або рік чи дев'ять місяців – скільки хто як влаштується, і повернулася назад. Пожила тут – поїхала знов попрацювала. Це класична циркулярна міграція. Навички, знання, досвід, який людина отримує в країні тимчасового перебування, вона привозить потім сюди. І переважна більшість мігрантів до Росії не збирається там залишатися.

А от переважна більшість мігрантів до Європи будь-що прагне там залишитися. Якщо вони приїжджають, то не в перший рік, а вже потім, коли там закріпилися. Їхні діти, що мене особисто найбільше турбує, налаштовані на виїзд. Коли ми опитували дітей трудових мігрантів, то вони практично всі налаштовані на те, щоб їхати за кордон. Вони не бачать свого майбутнього в Україні. А це означає, що на додаток до низької народжуваності, до інтенсивного процесу старіння ми ще будемо мати й наслідки масового виїзду.

Друга проблема, яка в нас існує, я вже про неї говорила, – це нестача робочої сили за певними професіями.

Третя проблема – це проблеми сімей і дітей мігрантів. Ми багато знаємо випадків, коли їдуть обоє батьків і діти в кращому разі залишаються на дідусів та бабусь. Це не є нормальною ситуацією.

А якщо говорити про регіони-донори, які мали б начебто отримувати зиск від того, що з них їдуть люди, то, справді, безробіття там знижується. Ми рахували: якби не було міграції з трудонадлишкових регіонів, рівень безробіття там був би значно вищий. І бідність, безперечно, зменшується. За рахунок трансфертів. Але ми подивилися, як розподіляються ці трансферти: вони посилюють нерівність. Трудовими мігрантами є люди і з бідних родин, і з більш заможних. Але ті, хто їдуть з більш заможних родин, зазвичай отримують там вище оплачувану роботу. Причин багато: і їх кваліфікація зазвичай вища, і вони зв'язки мають, і їм допомагають за принципом земляцтва, і так далі. І виходить, що ці трансферти істотно посилюють нерівність. А це завжди погано.

І в цілому в регіонах-донорах якість робочої сили знижується, а отже, у них зменшується можливість перейти зі статусу депресивних регіонів до статусу локомотивних, тому що не вистачає робочої сили – вона вже виїхала. І зараз треба думати не про те, як її повернути (скоріш за все з Європи ми не повернемо, принаймні, я не бачу таких можливостей), а про те, як готувати нову робочу силу для тих регіонів, які преференції надавати, щоб туди прийшов капітал, і так далі.

Більше того. Я дивилася дуже серйозну роботу росіян. Коли вони говорять про модернізацію економіки, то в жодному випадку не бачать обмеження, пов'язаного з капіталом. Вони говорять, що капітал так чи інакше завжди приходиться туди, куди потрібно. Проблема є – робоча сила, проблема є – культурні настанови, проблема є – толерантність місцевого населення, проблема є – інфраструктура. А залучити фінансовий капітал набагато простіше, ніж виховати професійну робочу силу, збудувати дороги, взагалі створити інфраструктуру. Аналіз ситуації в різних країнах свідчить, що жодного випадку, коли б модернізація не відбулася через відсутність капіталу, немає. Інша річ, що це маскує щось.

За продуктивністю праці Україна відстає сьогодні від сусідніх країн значно більше, ніж за її оплатою. Продуктивність праці в Україні становить 29,2% про-

дуктивності праці в Чехії (це 2010 р.). У 2000 р. було 25%. І за рівнем заробітної плати те саме, абсолютно. Це в доларах США за паритетом купівельної спроможності – абсолютно порівнювальні речі. Зверніть, будь-ласка, увагу: у 2000 р. ми відставали за рівнем заробітної плати більше, ніж за продуктивністю праці. Тобто в нас були можливості зробити те, що свого часу зробила Польща: вони різко підвищили заробітну плату, і пішла віддача. Ми не використали цього шансу, пішли, як завжди, своїм шляхом – почали заробітну плату підвищувати по копійці. Ефекту це не дало. Якщо, скажімо, у 2000 р. рівень зарплати в нас порівняно з Чехією становив 22%, то тепер 35%. По Естонії: було 32% – стало 47%. Але якщо зважити на те, що за продуктивністю праці ми відстаємо більше, то зрозуміємо, що насправді в нас цей шанс сьогодні дуже низький. Щоправда, усе це є доказовим тільки за однієї умови: якщо структура ВВП, точніше частка тіншового сектору у ВВП є приблизно такою ж, як частка тіншового сектору в зарплаті. Якщо ні, то це все залежить в повітрі. У мене нема підстав говорити про те, що вони різні. Але як науковець я маю попередити, що таке може бути.

А тепер те, про що я говорила: **головна проблема України – це не просто нерівність, а необґрунтована нерівність**. На думку українців, чинники успіху в Україні та за кордоном принципово різні:

Головні чинники успіху	В Україні	В розвинутих країнах
Впливові родичі	51,1	12,9
Походження з родини з високим соціальним статусом	37,9	24,3
Заможні батьки	36,	15,5
Здатність обходити закон	33,1	5,4
Інтелект, здібності	30,3	56,4
Гарна освіта	25,8	49,3
Вміння розпоряджатися грошима	14,4	23,9

Інститут соціології веде такий моніторинг з 1992 р. Це – дані 2010 р. Що є основним чинником успіху в розвинутих країнах, на думку українців? Інтелект і гарна освіта. Що, на думку тих же українців, є основним чинником успіху в Україні? Впливові родичі, вміння обходити закон. Це те, як вважає наше населення. Правда це чи неправда – це вже не має такого значення, якщо говорити серйозно. Важливо, що вони так вважають.

Минулого року я брала участь у щорічній конференції Світового банку і Міжнародного валютного фонду. Зустрічі науковців були надзвичайно цікавими. Фахівці Світового банку звертали увагу на те, що коли результати економічного зростання розподіляються несправедливо, то від цього економічного зростання не тільки може не бути користі, а й навіть може бути шкода. Це серйозні висновки, ви ж розумієте, що Світовий банк свої дослідження базує не на одній країні. Наша соціальна політика мала б бути спрямована на подолання цієї нерівності, принаймні, на її зменшення. Зменшити її можна двома шляхами – або через первинний перерозподіл доходів у вигляді податків, або через вторинний перерозподіл доходів у вигляді соціальних пільг, соціальної допомо-

ги – загалом соціальної підтримки. Давайте подивимося, що в нас виходить.

У Сполучених Штатах 50% найбідніших сплачують 2,3% загальної суми податків з населення, в Україні 50% найбідніших сплачують 36,3% загальної суми податків. Відповідно 10% найбільш багатих громадян Сполучених Штатів сплачують 70,5% загальної суми податків, в Україні – 20,2% загальної суми податків (я це в Кабінеті Міністрів оприлюднила). І 1% найбільш заможних громадян Сполучених Штатів Америки (це країна, яка максимально мірою реалізує ліберальну модель) сплачують 37% податків, а в нас – 4,4%. Оце в нас така “ефективна” первинна система перерозподілу доходів.

Щодо вторинної. Як розподіляється загальна сума пільг? Якби пільги в нас не мали ніякого відношення до доходів, то кожен 10% населення мав би отримувати 10% пільг. Але в нас 10% найбіднішого населення отримують 2,8% загальної суми витрат на пільги, і 10% найбільш заможних українців – 22,8% загальної суми витрат на пільги. Це – дані за 2010 р.

Дещо про **ефективність соціальної підтримки**. Більш-менш ефективною є допомога сім’ям з дітьми, тому що вона забезпечує бодай 4% сукупних доходів тих, хто її отримує. Дуже цікаво: тільки допомога на дітей зменшує нерівність. Основні види соціальної допомоги, серед яких є допомога по бідності, житлові субсидії, практично ніякого ефекту не дають у цьому сенсі.

Пропозиції. Що, я вважаю, ми маємо робити. Я не говоритиму про Закон про зайнятість населення і стратегію розвитку ринку праці, яку поділяє чи не поділяє уряд, населення і ви. Я хочу сказати про те, що саме ми маємо зробити в соціальній сфері задля того, щоб ринок праці міг працювати ефективно. Ми маємо звернути увагу передовсім на **зниження нерівності**, яке має бути за двома складовими – треба знижувати нерівність монетарно, що всім абсолютно зрозуміло, і немонетарно, тому що мешканці сіл, маленьких містечок апріорі не мають доступу до тих соціальних послуг, які є в мешканців великих міст.

Друге, що ми маємо робити, – **розвивати так звані регіони-донори робочої сили**. Можете називати їх депресивними регіонами (мені не дуже подобається цей термін). Там треба стимулювати розвиток, і стимулювати таким чином, щоб туди не просто прийшов інвестор, а щоб цей інвестор прагнув не “ножки Буша” продавати там, а створювати виробництво. Преференції треба надавати розумно, стимулюючи розвиток виробництва, послуг, соціальної інфраструктури, та й виробничої теж.

Максимально швидкий **розвиток дорожньо-транспортної мережі**. Наявність розвиненої дорожньо-транспортної мережі забезпечить доступ мешканців невеличких міст і сільських населених пунктів до ринку праці. Сьогодні в нас 34% населення мешкає в селах. Щодо робочої сили – співвідношення трошки інше, але тим не менше: ми не можемо стільки робочих місць створити в сільській місцевості. Хоча б тому, що це означатиме її нищення. Тоді це буде не сільська місцевість. А людям треба дати можливість жити в сільській місцевості і працювати в містах, як це робиться в усьому світі. Діти мають жити в сільській місцевості, а навчатися в місті, тому що не можна утримувати школу, як у нас зараз робиться, якщо є хоча б п’ять дітей шкільного віку. Хіба це школа?

Ми маємо формувати відповідну **освітню політику**, зокрема щодо дорослих. Сьогодні в Україні люди навчаються до 35 років. Практично після завершення первинного етапу здобуття освіти – десь до 25 років – це, може, хтось другу вищу освіту здобуває, хтось на якихось курсах навчається, але після 35 років практично немає тих, хто б навчався. Знання застарівають дуже швидко, у багатьох випадках, особливо коли йдеться про технічну спеціальність, діти закінчують вищий навчальний заклад уже із застарілими знаннями. І те, що в нас нема освіти для дорослих, – це дуже серйозно знижує конкурентоспроможність нашої робочої сили.

Підвищення ефективності перерозподілу доходів. Це цілком зрозуміло.

Спрощення візового режиму. Це піде на користь Україні в тому сенсі, що люди почнуть повертатися. Сьогодні не повертаються з Європи, бо бояться, що потім не зможуть поїхати туди, тому що це дуже дорого, дуже складно. Чому повертаються з Росії? Приїхав – і без проблем поїхав знову. А щодо Європи – є проблема.

Я розумію, що це питання, може, не стільки до української влади, скільки до наших контрагентів, але ми маємо це робити, ми маємо цього домагатися і пояснювати фахівцям з тих країн, що спрощення візового режиму в цьому сенсі піде їм на користь. Тому що вони хочуть розвивати саме циркулярну міграцію. Це правда. У вересні можете зайти на сайт Єврокомісії, там буде доповідь, яку ми підготували з Оленою Малиновською з цього приводу, і там чітко про це написано (доповідь, правда, англійською буде, вибачте, та щось буде і російською, і українською).

Зниження монетарної нерівності. Перше – трансформація системи оподаткування, введення прогресивної системи оподаткування. Як на мене, то мають бути чотири-п’ять ставок. Мінімальна – 10%, з тим щоб найбідніші платили не 15, а 10%. Але платити потрібно всім. Не повинно бути неоподаткованого мінімуму, тому що людина, яка заплатила, має право вимагати. А так вона може тільки просити. Щоб подолати оцю рабську психологію, яка в нас є, це треба робити, а ставки для найбідніших мають бути дуже маленькими. І підняти треба до 30–35% – менше нема сенсу. Я вам показала, як це відбувається у Сполучених Штатах, а в скандинавських країнах практично всі податкові надходження забезпечують багаті.

Завпровадження податку на нерухомість. Коли за десять соток, скажімо, в Горенці (це село, п’ять кілометрів від Києва) ти платиш 30 гривень на рік... Мені починають розповідати, що багаті не будуть платити, що будуть платити бідні, починають розповідати про податки на розкіш. Насправді є можливість зробити так, щоб платили всі. Скажімо, з автомобілями дуже просто: акциз встановити на дорогі автомобілі більший, ніж на дешеві. І не треба встановлювати ніякого спеціального податку на розкіш, щодо автомобілів принаймні.

На “Vertu” треба. Телефон “Vertu” коштує 10 тис. євро. Це розкіш чи не розкіш? Але якщо це буде просто податок, його важко адмініструвати: є можливість записати на фірму та інше. А якщо брати у вигляді акцизу – проблем нема. Це як податок на автомобіль: можна ввести у вартість бензину, і якщо в тебе автомобіль стоїть, то ти не платиш за нього, а якщо їздиш, то відповідно платиш дорожній збір. А можна робити так, як у нас, – ми ж завжди шукаємо свій шлях.

Запровадження системи сплати податків за місцем проживання, а не за місцем роботи. Це критично важливо, але ніхто з податківців зі мною не погоджується. Тільки тоді Житомир і Чернігів, я вже не кажу про Васильків і Білу Церкву, отримуватимуть справедливу суму податків – тільки тоді, іншого шляху в нас нема. Але, безперечно, це значно складніше адмініструвати, і для населення є певні проблеми. Але перепошую, ви отримуєте комунальні послуги за місцем проживання, а не за місцем роботи. Те, що за місцем роботи, те можна брати з підприємства.

Обмеження готівкового грошового обігу. Тут питань нема. Іншого засобу боротьби з тіньовими доходами ніхто не вигадав.

Вдосконалення системи соціальної підтримки з метою чіткішого її адресування.

Запровадження виплати заробітних плат, пенсій, соціальних та компенсаційних виплат, обліку страхових та інших державних гарантій через уніфіковану багатофункціональну картку з поєднанням обліково-розрахункових функцій із функціями банківського та соціально-економічного процесінгу. Оце дуже важливо – соціальна картка. Зараз іде експеримент, але, на жаль, у повному обсязі він ніде не був запроваджений. Хоча в Чернівцях були готові до цього, і можна було запровадити. Ідея полягає в чому? Зробити, як в Естонії: на соціальній картці фіксується сума коштів на твої соціальні пільги, твої надходження, твої виплати. Ти скористався якоюсь пільгою – із соціальної картки списали. Тобто є чіткий облік того, хто і чим користується в цій країні. Мабуть, багато кому це не вигідно, тому не вдається пролюбівати.

Вдосконалення системи обліку доходів. Треба запровадити дві речі (це стосується не тільки соціальної допомоги). Перше – оцінка рівня життя не за офіційно зареєстрованими доходами, а за витратами. І це доволі просто, це робиться в усьому світі. Усі звітуються за витратами, ніхто не звітується за доходами. Нікого доходи самі по собі не цікавлять. Вони починають цікавити в тому випадку, коли рівень витрат не відповідає офіційному рівню доходів.

І друге (зараз це експериментально впроваджується, сподіваюсь, що до кінця року це буде зроблено) – запровадження непрямого оцінювання доходів. Тобто, коли людина претендує на соціальну допомогу, вона має бути готова до того, що будуть запроваджені і додаткові заходи перевірки її доходів, крім оцих довідок, які вона подає. Так робиться в усьому світі.

Сприяння активізації соціально відповідального бізнесу – це зрозуміло.

Зниження немонетарної нерівності:

забезпечення публічності діяльності державних та комунальних підприємств та організацій, включаючи фінансову;

вирішення житлової проблеми;

сприяння вирівнюванню умов проживання в різних регіонах та різних за розмірами населених пунктах. Думаю, тут усе зрозуміло.

І на цьому я б хотіла завершити. Результати наших досліджень є на нашому сайті – звертайтеся. Наш інститут готовий до співпраці з державною службою зайнятості, з кожним центром зайнятості. Це матиме користь для обох сторін. Я закликаю вас до співпраці.

І.Л. Петрова,

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри Університету економіки
та права "Крок"*

Ринок праці України в контексті європейської інтеграції

Розвиток України та її основний орієнтир подальшого просування – одне з найактуальніших питань. Уже остаточно на всіх рівнях з'ясовано, що пріоритетним напрямом розвитку України є євроінтеграція. І перші кроки на цьому шляху вже зроблено. Фактично процес практичних дій у напрямі євроінтеграції розпочався з грудня 2011 р., коли була прийнята програма узгодження політичних вимог щодо наближення України до Європейського Союзу. І за цей період було передбачено заходи вдосконалення українського законодавства щодо політичного і правового наближення норм і стандартів. Хоча слід зазначити, що жодний пункт цієї програми не був цілком реалізований. Проте зараз у нас мова піде про економічні засади такого поступу України. Він передбачає три основних етапи. На першому етапі – створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) або поглибленої зони вільної торгівлі (ЗВТ+). Другий етап – це асоціація, і вже третій етап – навіть в обрисах ми не уявляємо сьогодні, коли це може бути реально здійснене, – це членство в Євросоюзі.

Зараз актуальним питанням є створення ЗВТ+, тобто зони вільної торгівлі, яка передбачає для України певні переваги входження в європейський ринок – поки що це стосується руху товарів. Взагалі інтеграція передбачає чотири види свободи: свобода руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Щоправда, зараз на рівні теоретичних і наукових досліджень пропонується зазначити п'ятий вид свободи (я до цього дуже схильна, хоча сьогодні нема для цього достатніх підстав) – це свобода руху реальних знань, технологій, інтелектуального капіталу. Звичайно, ЗВТ цього не передбачає.

Що нам дає входження на цей ринок? Ми одержуємо доступ до потужного ринку, де є раціональна структура, де балансуються експортні й імпорتنі процеси на рівні всіх країн і де до виробництва товарів висуваються вимоги зовсім іншого рівня. Тобто вимоги не лише до кількості товарів, до цінової політики товарів, а насамперед до їх якості. Причому не тільки до якості готового товару, а й до якості умов його виробництва.

Хочу навести невеличкий приклад. Напевно, ви звернули увагу, що весною цього року відбулася суперечка між Литвою і країнами Євросоюзу з приводу вирощування курей на продаж. За нормами Євросоюзу кури повинні утримуватися в клітках площею 500–750 кв. см, але в Литві на цьому "житловому просторі" утримувалася не одна птиця, а декілька. Це порушувало їхні "житлові права", і Євросоюз вирішив їх захистити. Литва, звичайно, виступила проти, тому що в них не було умов для вирощування птиці за євростандартами. Чому може нас навчити цей приклад? Одна з вимог Євросоюзу була така: або припиніть взагалі вирощування цієї птиці, або створіть умови. Але ніякої трагедії не сталося, тому що була прийнята низка додаткових угод з цього питання, і завдяки частковим заходам Литва зберегла право на виробництво свого товару і квоту – просто за умови, що ці стандарти для утримання будуть весь час покращуватися.

Які ж особливості сучасної ситуації на ринку праці, які зміни відбудуться на ньому у зв'язку з лібералізацією торгівлі, які вони можуть мати наслідки і як пристосувати